

туроператором и туристом. От взаимодействия между субъектами зависят эффективность продвижения туристического продукта в регионе и стране, практическое воплощение результатов научной работы в рычагах влияния для создания благоприятной конкурирующей среды туризма.

Ключевые слова: туристический рынок, туристические ресурсы, тур, туристический продукт, туристические услуги, турагент, туроператор, договор.

Kateryna Zaychuk. Features and Contractual Relations Between Actors in the Tourism Market. The article substantiates the concept of «tourism market», considered the tourism market structure, defined subjects of tourist activity, we investigated the relationship between the subjects of the tourist market, held the prospects of further development of the tourism market. The study presents the importance and role of the tourism market in the playing of the national economy. Particular attention is paid to contractual relationships that define the relationship between the travel agent, tour operator and tourist. From the interaction between the subjects determined the effectiveness of the promotion of the tourist product in the region and the country. The practical implementation of the results of scientific work in leverage for the creation of a favorable environment competing tourism.

Key words: tourism market, travel resources, travel, tourism product, tourist services, travel agent, tour operator, contract.

УДК 330.08

Сергій Галянт – аспірант Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Генезис інституціоналізму в працях українських учених ХХ–ХХІ ст.

У статті розглянуто вплив інституціоналізму на господарський розвиток суспільства, розглянуто еволюцію поглядів вітчизняних та іноземних дослідників на поняття «інституту» й «інституціоналізму», узагальнено аспекти української економічної школи інституціоналізму, структуровано етапи розвитку інституціоналізму в працях українських учених ХХ–ХХІ ст.

Ключові слова: інститут, інституціоналізм, кооперація, неоінституціоналізм.

Постановка наукової проблеми та її значення. Зміни економічної діяльності людей спричинили зрушення в економічних підходах і концепціях. З урахуванням суспільного (масового) характеру виробництва важливого значення набуває вплив неекономічних чинників. Усе це, разом узятє, спричинило появу напряму в економічній думці, що названий інституціоналізмом. Тут поняття «інститут» розглянуто як систему цінностей, традицій, звичаїв, стереотипів та інших елементів поведінкової реакції суб'єктів у процесі людської діяльності. На основі домінуючих інституцій виникають інститути, що є основним поняттям інституційної економіки.

Особливості інституційного підходу в наукових дослідженнях зведено до того, що ринкова економіка в сучасному світі існує не ізольовано, а в поєднанні з іншими інститутами (державою, традиціями, звичаями, менталітетом, законами). Тобто сучасна економічна система невіддільна від інституційних рамок, у яких вона співіснує. Економічне життя чітко регламентується з боку суспільства за допомогою різноманітних інституцій.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Визначення аспектів розвитку становлення та ефективності функціонування впливу різноманітних інститутів на економічну, політичну й управлінську діяльність займає значне місце в будь-яких сферах життєдіяльності. З урахуванням тривалої залежності України від різних політичних, господарських, ресурсних переконань відносно недавно розпочався відлік незалежної наукової теорії, де різноманітні інституції є ключовими важелями регулювання різноманітних соціально-економічних процесів у суспільстві. Розвиток інституціональної теорії у світовій та вітчизняних науках розкрито в багатьох дослідженнях.

Теоретичні й практичні перетворення інституційної економіки зосереджено в працях провідних учених: В. Будкіна, В. Геєця, А. Гриценка, С. Мочерного, Т. Гайдай, О. Яременка та ін. Але водночас різнопідхідність до визначення понять «інституція» й «інституціоналізм», розбіжності в єдиному методологічному підході та структурованому генезисі етапності вивчення окресленої проблеми є підставою для подальших досліджень.

Мета статті – розкрити розвиток та становлення інституціональної теорії в Україні на основі генезису наукових поглядів і періодизації економічної науки. Для досягнення мети виконано такі завдання:

- розглянуто визначення понять «інститут» та «інституціоналізм» у працях вітчизняних й іноземних учених;
- узагальнено особливості української економічної школи інституціоналізму;
- окреслено роль наукових доробків представників кооперативного руху інституціоналізму;

– структуровано етапи розвитку українського інституціоналізму кінця XX – початку XXI ст.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. На сьогодні існує багато визначень інституту. Уперше в науковий обіг поняття «інститут» увів американський учений Горстейн Веблен (1857–1929 рр.). На його думку, інститути являють собою звичаї та підходи до мислення, які домінують серед великої спільноти людей [11, с. 43]. Дж. Коммонс (1862–1945 рр.), будучи також основоположником інституціоналізму, під останнім розумів «систему розвитку суспільного життя, прийнятну на сучасному етапі». У. Мітчелл (1874–1948 рр.) характеризував це як переважаючі та найбільш стандартизовані суспільні звички. Теоретик Гамільтон уважав, що «інститути встановлюють норми та межі людської діяльності» [10, с. 143]. В інституціональній теорії часто можна простежити плутанину термінів «інституція» й «інститут», які є, по суті, різними економічними категоріями.

Дослідник Д. Норт (1920–2015 рр.) ототожнює інститути як «правила гри в суспільстві, які людиною створені в якості обмежуючих рамок, та визначають правила поведінки між людьми» [11, с. 17].

Б. Мільнер визначає інститути законами, винайденими людьми для формального (нормативно-правове забезпечення) та неформального (угоди, договори й домовленості поведінки) спілкування, а також чинники примусу, що характеризують їх взаємодію. Цим поєднанням вони й створюють своєрідну інституціональну парадигму свого розвитку.

Отже, узагальнюючи наведені вище визначення, можна стверджувати, що під інститутами потрібно розуміти формальні та неформальні правила економічної поведінки. На сьогодні в Україні до формальних правил (інститутів) відносять законодавчу сферу, державну сферу регулювання (податкове, пенсійне й інше регулювання), галузеву, регіональну та політичні сфери. До неформальної частини потрібно включити традиції й звичаї народу, менталітет, особливості національної економічної поведінки [8, с. 59].

При цьому під сутністю інституції розуміють певні звички та звичаї, що формуються «знизу» від мікрорівня, а поняття «інститут» розглядають як процес закріплення звичаїв і звичок на макрорівні, тобто на законодавчому й підприємницькому рівнях, «зверху донизу».

Тобто в контексті нової інституціональної економічної теорії інститути визначаються як правила поведінки та регулятивні принципи, що встановлюють або, навпаки, забороняють певні способи дій [12, с. 15]. Можна стверджувати той факт, що інституціональна економічна теорія на сьогодні є одним із пріоритетних напрямів сучасної економічної думки. Свідчення цього – чимала кількість праць науковців, опублікованих в Україні, які стосуються проблем інституціоналізму.

Актуальність інституціоналізму в Україні дедалі зростає. Це пояснюється практикою ринкових перетворень в українській економіці протягом останніх 20 років, яка здійснюється за практичної відсутності інституційних підходів до виконання нагальних теоретичних і практичних завдань.

В українській економічній думці є чимало постатей, які розвивали теорію інституціоналізму на національному ґрунті [1, 2, 4–6, 8, 13]. Це дало змогу збагатити не лише теоретичні аспекти українського інституціоналізму, але й просунути його за межі національних кордонів.

Передусім, особливості інституціоналізму української економічної думки пояснюються специфікою умов його розвитку. На першому місці тут залежність українських земель від інших держав. Попри все, український інституціоналізм зумів увібрати в себе всі цінності загальноцивілізаційного значення, не втративши при цьому національних рис. Прикладом може слугувати Київська школа політекономії, яка використовувала принципи інституціоналізму. Найбільш чітко простежуємо основи інституціоналізму в працях відомого вченого М. І. Туган-Барановського, який методом поєднання елементів соціології, психології, культури та історії сформував українські доктрини інституціоналізму.

Серед дослідників кооперативного руху яскравим представником інституціоналізму вважається М. Левицький. Будучи реформатором за своєю суттю, він прагнув створити зародок нової господарської й моральної організації на прикладі кооперації хліборобської артілі. Недоліком його концепції стало неврахування багатовікового побуту українських селян, де загальні землеробські заняття породжували інтереси власності та мотивації до праці. Економічний розвиток, на його думку, потрібно розглядати з позиції еволюціоналізму, оскільки «...історія жодних різних кроків не знає». Він відстоював демократично-республіканський рух українського народу, який прагне до створення «вільного устрою життя без пана та хлопа» [7, с. 694]. М. Левицький, окрім того, склав декілька проектів з організації землеробських і ремісничих артілей, споживчих кредитних кооперативних об'єднань, тимчасових складів товарів та виставок сільськогосподарських знарядь.

До економістів, котрі притримувались інституціонального економічного напрямку, потрібно віднести Сергія Бородаєвського. Займаючись творчою роботою в галузі теорії й історії кооперативного руху, він зумів узагальнити кооперативний рух із понад 40 країн світу у своїй праці «Історія кооперації». Указавши на походження поняття кооперації як форми співробітництва, яка «... шляхом об'єднання окремих осіб сприятиме поліпшити умови існування населення та ступенево усуватиме негативні явища сучасного економічного ладу» [3, с. 25], С. Бородаєвський відзначав, що «...тільки кооперація з її пошаною людської особи, з її захопленням альтруїзмом, з її прагненням уперто і систематично боротися проти болячок сучасного капіталістичного

устрою...., здатна змінити цей устрій у найліпший спосіб. Тільки кооперація в змозі змінити умови людського буття на більш сприятливі, ясніші і приємніші для всіх» [3, с. 17].

Серед інституціоналістів-кооператорів чільне місце належить Мартосу. Досліджуючи чинники розвитку кооперації, учений надав перевагу праці. Він стверджував: «Головним чинником людської культури слід визнати працю» [9, с. 2]. Згодом чинниками впливу стають ініціативність, здатність до об'єднання, жертвність. Кооперативний рух – це «...боротьба за самостійне економічне становище». Саме це самостійне економічне становище намагався описати Б. Мартос як необхідний елемент розбудови кооперативного господарства, порівняно з іншими господарськими системами. Б. Мартос розробив класифікацію кооперативів, детально описавши кожну кооперативну форму. На його переконання, найпоширенішими видами кооперації були кредитні, споживчі, сільськогосподарські товариства та їх союзи. У своїх працях Б. Мартос звертав увагу на статутно-організаційні й кадрові аспекти функціонування кооперативного руху.

Ідейним теоретиком й організатором кооперації був Павликовський. Він організатор і член багатьох центральних органів господарських інституцій, політичних та просвітницьких організацій; розбудував західно-українську кооперацію, де провідне місце займають моральні й фізичні якості українського громадянина.

До представників українського інституціоналізму можна віднести й Голубничого. Учений не обмежувався роз'ясненням економічних проблем, урахував культурні та політичні відносини з економічним середовищем. На особливу увагу заслуговує його праця «Економічні системи в дії». У ній підкреслено, що в реальності ідеальних систем, таких як «чистий капіталізм», не існує. Це згодом наштовхнуло науковців на думку про домінування «змішаних економічних систем», які містять елементи різних структур. Ефективність цих систем ученими вдало продемонстровано на прикладі США, СРСР і Франції.

Основні засади інституціоналізму українських учених можна структурувати відповідно до певних етапів:

1. Український ранній інституціоналізм, який розпочав свою діяльність у кінці 90-х рр. XX ст., характеризується інтересом української наукової еліти до проведення наукових досліджень і вдосконалення теоретико-методологічних позицій інституціоналізму. Серед представників потрібно відзначити Т. В. Гайдай, Г. В. Задорожного, О. В. Носова, А. А. Чухна, В. Д. Якубенка, О. Л. Яременка.

2. Етап становлення українського інституціоналізму, котрий характеризується відмінностями між новою й традиційними інституційними теоріями в дослідженнях вітчизняних інституціоналістів, де значну увагу приділено інституціоналізму як теорії та методології пізнання й практичного вдосконалення інституційних систем. Серед представників цього напрямку потрібно виокремити Т. Артемова, А. Гриценка, І. Малого, В. Мандибуру, С. Степаненка. Учені аналізують базові структури економічної системи: інститут власності, інститут господарювання, в основі якого – економічна цінність та інститут розподілу. На їхню думку, окремими складовими частинами економічної системи є транзакційний сектор, економічна влада, бюджетна, банківська, грошово-кредитна система, оподаткування й ін.

3. Неоінституціоналізм, де особливі проблеми економіки досліджуються у взаємодії та співвідношенні формальних і неформальних інститутів у перехідній економіці України. Тому на цьому етапі існує розмежування прихильників класичного інституційного напрямку Ю. М. Пахомова, Ю. В. Павленка, С. Б. Кримського, П. І. Юхименка, Л. О. Торніної, С. М. Злупка. Особливе значення в працях дослідники відводять аналізу інституціональної еволюції українського суспільства протягом тривалого історичного періоду – від становлення перших цивілізацій до початку XXI ст. Сюди ж віднесено й прихильників теорії постіндустріального суспільства, де досліджують теорію та практику постіндустріального розвитку й визначають перспективи цивілізаційного прогресу. Серед останніх потрібно відзначити В. М. Гейця, О. І. Білоруса, Б. О. Кваснюка, А. С. Філіпенка, П. М. Леоненка.

Відмінність неоінституціоналізму від інституціоналізму полягає в методології, оскільки об'єктом дослідження є поведінка окремих індивідів у межах традиційно функціонуючих інституціональних структур та адаптування до них (корпорацій, профспілок, держави), певних суспільних норм і правил (правових, етичних й ін.), а не самих структур, спрямованих на захист індивідів [9, с. 160].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Одна з характерних рис інституціонального вектора розвитку економіки України – формування різноманітних елементів соціальної відповідальності на рівні держави, корпорацій та індивідів. Подальший інституціональний розвиток України полягає в послідовному чергуванні історичних циклів, де базові інститути набуватимуть потрібних функцій, що даватиме їм змогу домінувати в господарському розвитку на певному етапі.

Джерела та література

1. Архіреєв С. І. Транзакційний сектор економіки України / С. І. Архіреєв. – Харків : [б.в.], 2003. – 283 с.
2. Беляев А. А. Экономическая власть и безопасность: институциональный аспект / А. А. Беляев, А. В. Синельник // Научные труды Донецкого национального технического университета. – Серия экономическая. – Вып. 70. – Донецк, 2004. – С. 24–37.
3. Бородаєвський С. В. Історія кооперації / С. В. Бородаєвський. – Прага : [б. в.], 1925. – 315 с.
4. Гайдай Т. В. Неоінституціоналізм и его аналитико-исследовательский потенциал / Т. В. Гайдай // Экономика Украины. – 2003. – № 9. – С. 20–35.

5. Голубничий В. С. Національний дохід України в 1940–1945 рр. : укр. зб. / В. С. Голубничий. – Мюнхен, 1957. – Кн. 10. – 315 с.
6. Гриценко А. А. Институциональная архитектура: объект, теория и методология / А. А. Гриценко // Постсоветский институционализм. – Донецк : Каштан, 2005. – 145 с.
7. Злупко С. М. Історія економічної теорії : навч. підруч. / С. М. Злупко. – Київ : Знання : [б. в.], 2005. – 719 с.
8. Качала Т. М. Институціоналізація економіки України: проблеми та перспективи : в 2-х т. / Т. М. Качала. – Черкаси : Вид-во ЧДТУ, 2011. – Т. 1. – 475 с. ; Т. 2. – 600 с.
9. Маргос Борис. Теорія кооперації : [курс лекцій] / Борис Маргос. – Регенсбург ; Берхтесгаден, 1947. – 125 с.
10. Мочерний С. В. Історія економічних вчень (сучасна економічна думка) : навч. посіб. / С. В. Мочерний, М. В. Довбенко. – Львів : Новий світ-2000, 2007. – 448 с.
11. Норт Д. Институції, інституційні зміни та функціонування економіки / Д. Норт. – Київ : [б. в.], 2000. – 387 с.
12. Нуриев Р. Институционализм: прошлое, настоящее, будущее / Р. Нуриев // Вопросы экономики. – 1999. – №1. – С. 10–19.
13. Яременко О. Л. Переходные процессы в экономике Украины: институциональный аспект / О. Л. Яременко. – Харьков : Основа, 1997. – 343 с.

Сергей Гаянт. Генезис институционализма в трудах украинских ученых XX–XXI вв. В статье обобщаются отечественные и иностранные подходы к понятию «институт» и определяется его значение в современных процессах экономического роста. Прослеживается эволюция институционализма как направления современной экономической науки на рубеже XX–XXI вв. Анализируется деятельность украинских школ институционализма. Структурируются этапы становления украинского институционального направления, начиная от его зарождения (XX в.), до наших дней. Перечисляются представители корпоративного движения институционализма в Украине, и акцентируется их влияние на развитие украинской экономики конкретного периода.

Ключевые слова: институционализм, институт, корпоративный движение, неинституционализм.

Sergii Haliant. Genesis Institutionalism in the Works of Ukrainian Scientists XX–XXI Century. The paper summarizes the domestic and foreign approaches to the concept of institution, and its value is determined in the current process of economic growth. Traced the evolution of institutionalism as the direction of modern economic science at the beginning of XXI century. Analyzes the activity of Ukrainian schools institutionalism. Structured stages of Ukrainian institutional direction, from its inception the twentieth century to the present. Enumerated representatives of corporate institutionalism movement in Ukraine, and emphasizes their impact on the Ukrainian economy a specific period.

Key words: institutionalism, college, corporate movement neoinstytutsionalizm.